

(71. l.). Ez is zavaros kép, mert a kék foltok nyelvünkben tettelegesség nyomait jelentik — Csokonai is így mondja egy pajzán versében: „Nem visel még semmi kéket...” „Csokonai látta a hétrétgörnyedő lakájokat, akik előremarják magukat a vagyon, a pozíció felé...” — ez is elég szembetűnő képzavar.

Mindezeket a kisebb-nagyobb szerkesztési, időrendi, kortörténeti és stílus hibákat leszámítva, az egész kép, amelyet Révész Ferenc Csokonairól ad, megfelelő. Helyesen emeli ki a költő világnézetének alapvonásait: a szabadságszeretetet, hazafiságot, természetudományos szemléletet és a kizsákmányolókat bírálóit. Megmutatja, hogy a legnyomorúságosabb években mennyit tett nemzeti művelődésünk fejlesztéséért. Olyan verseket és versrészleteket idéz, amelyek magukban is alkalmasak a költő megszerettetésére. Ha néhol túlságosan radikálisnak festi is Csokonai politikai szándékát (pl.: „A nemesség által terjesztett szemérmetlen hazugságot akarta szétszaggatni az Árpádiászban“ 119. l.), nem torzítja el a valóságot az „aktualizálás“ kedvéért. Így, ha nem hibátlanul is, de mégis a költő népszerűsítését, széleskörű megismertetését szolgálja.

*

A „Légy jó mindhalálig“-nak, Móricz felejthetetlenül szép kisdíák regényének egyik kezdő motívuma: a Csokonai-könyv. Nyilas Misi meglátja egy kirakatban, hónapokig nézegeti, míg bátorságot vesz, hogy bemenjen megvásárolni — Haraszi Gyula Csokonai életrajzát.

„Hát ez a könyv nem az volt, aminek ő gondolta, nem a Csokonai versei voltak benne, hanem valami fecsegés az életéről.

Az első oldalán, ahogy olvasni kezdte, mindjárt olyat olvasott, amiből egy szót sem értett. «A physiologia által ma már igazsággá emelt ama sejtésnek, miszerint a léleknek minémiségei s ereje ép úgy által mennek a származással együtt a gyermekekbe, mint a testéi, a szellemi öröklésnek érdekes példája Csokonai Vitéz Mihály».

Ezt sokszor kezdte, próbálta olvasni, de nem értette.“

Nyilas Misi csalódása tanulság mindnyájunknak, akik az irodalom népszerűsítésével foglalkozunk, hogy ismertetéseink méltók legyenek nagy íróinkhoz, és méltók legyenek a dolgozó milliók kulturális érdeklődéséhez.¹

Vargha Balázs

GÁRDONYI GÉZA : EGRİ CSILLAGOK

Magyar Klasszikusok, I—II. kötet. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951. Bevezette: Bóka László

Gárdonyi regénye méltán kerül a Magyar Klasszikusok sorozatában az olvasó asztalára. A millenárius évek sovíniszta álhazafiságával szemben a népi hazaszeretnek csaknem eposzi ábrázolása bátor állásfoglalást jelent és kiemelkedő helyet biztosít az *Egri csillagoknak* haladó hagyományaink között.

Bóka László terjedelmes *Bevezetésével* részletesen kell foglalkoznunk. Ezt kettős céllal tesszük. Meg kell vizsgálnunk elemzésének menetét, megállapításait bírálunk kell, de nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy ebből az alkalomból általánosítani próbáljuk a regényelemzés gyakorlatát, melyre az utóbbi publikációk során oly sok jó és helytelen példát hozhatnánk.

¹ Vargha Balázs fölveti azt a kérdést: milyen követelményeket kell emelnünk az irodalomtörténeti népszerűsítő munkákkal szemben, milyen szabadsággal használhatják föl a népszerűsítő munkák szerzői az eredeti kutatásokon alapuló részlettanulmányokat, szükséges-e a fölhasznált források filológiai pontosságú megjelölése, stb. Ez a kérdés elvi kérdés s nemcsak a szorosán vett népszerűsítő munkákkal kapcsolatban merül föl, hanem a tankönyvekkel szemben is fölvethető. Az irodalomtörténeti készséggel hozzájárulna e kérdés elvi megvitatásához. (Szerk.)

Ha egy írásművet az olvasóval meg akarunk ismertetni, mindjárt a legfontosabb, leglényegesebb ponton kell megragadnunk. Bóka László már első mondatával meghatározza az *Egri csillagok* alapvető mondanivalóját: ez a magyar nép hazafiságának regénye. Megvilágítja a regény eszmei tartalmát, nagyvonalúan elhelyezi olvasmányaink közé.

A következő szakasz a regény kiadástörténetén keresztül megvilágítja a közönségsiker és a polgári kritika ellentmondásait s levonja ebből következtetését: „Az *Egri csillagok* a demokratikus haladás irányvonalát munkálta, ez magyarázza nagy népszerűségét, ez az oka mellőzésének.”

Ezután Gárdonyi életrajza következik. Ebbe szervesen helyezi el szellemi fejlődését. Ebből magános, teljesen önművelésre ítélt néptanító, majd újságíró alakját ismerjük meg. „Hajós voltam, akinek 35 évig kellett haladnia iránytű nélkül” — írja Gárdonyi magáról. Hol a materializmus tanításai, hol a történettudomány, hol pedig a világirodalom remekei kötik le érdeklődését. Igaza van Bókának, mikor ezt írja róla: „Felemás író lesz belőle s a polgári idealizmus bölcséletét megemésztetlen forgatja elméjében.” Azonban itt nemcsak „emésztetlenségről” van szó. Gárdonyira éppen az jellemző, hogy egykönyvű ember, életének különböző szakaszaiban egy könyv, illetőleg egy irányzat fenntartás nélkül, teljesen leköti érdeklődését. Teljes mértékben aláveti magát egy nagy szerző művének, olykor egy élménynek is. Így születik meg az *Ygazság a földön* című költeménye egy meggyőző és megrázó élmény alapján, így keletkezik *Az a hatalmas harmadik* című regénye Schopenhauer nyomán s ez magyarázza meg az egri remetéskedést is, melyet döntően a hindu filozófia tanulmányozása idéz elő. Ez a szellemi egyoldalúság jellemző sajátossága Gárdonyi személyiségének, nála nem szerves összefüggésben állnak az olvasmányok és tanulmányok, hanem ideoda rángatják s hol egyik, hol másik teljesen magához láncolja egy bizonyos időre.

Bóka kitűnően ábrázolja Gárdonyi társadalomkritikájának fejlődését. Ennek a bírálatnak fontos állomásai *A lámpás* című regény és az *Ygazság a földön* című költemény. A regény antiklerikalizmusa annyi realitással párosul, hogy eszmei mondanivalója mellett már a művészt is képviseli. Ez a társadalomkritika azonban sokszor a személyi sértődöttségből fakad, olykor pedig hangulati elem, nem fogható Petőfi vagy Ady következetes tisztánlátásához és forradalmiságához.

A polgári bírálók az *Egri csillagokat* a millénium eszmei képviselőjének látják. Bóka helyesen világít rá Gárdonyi felfogására a nagy nemzeti ünnepélyekkel kapcsolatban. Az *Egri csillagok* éppen nem az idegen uralkodót ünneplő díszmagyaros urak izlését szolgálja, hanem a dolgozó szegényember áldozatkészségének, hősiességének rajza, mely tanító céllal, intés gyanánt készült.

A 16. század főkérdéseit Gárdonyi többsikúán rajzolja meg. Cecely és Dobó szemléletmódja szélesebb körben mutatja az eseményeket, a királyi udvar nézőpontja is magasabbról láttatja a török veszedelmét, de a szerző elsősorban a szegény nép szempontjára figyel. Itt nemcsak a dolgozó szegények áldozatkészségét figyeli meg s hozza példának a papok önzésével s Hegedűs árulásával szemben, hanem megláttatja a szegény ember szenvedését is. A regény első részében szereplő rabok szomorú menete, a fogságot már próbált ember rövid tájékoztatója az útról, melyet meg kell tenniök, egészen keserű és igaz realizmussal ábrázolja a szegénység szenvedését. Az úri renden lévőök jobban elrejtőznek, a szegény nép nem hagyja el földjét. A nemes vitézeket aranyon váltják ki, a jobbágnak halálig kell dolgoznia a töröknél. Szívetszorító keserűség fogja el az olvasót a kevészavú szenvedés láttán. Olyan ábrázolás ez, mely Gorkij megrázó képeire emlékeztet.

Bóka a szerkezet kérdésében új magyarázattal szolgál. Úgy látja, hogy az első rész eseményei, a Dózsa-forradalom, mohácsi csata és törökűlés maga is többféle és időben is széteső, ezt a szerkezet is kifejezésre juttatja, így lesz az is laza, széthulló. De mikor a történelmi események a magyarság összefogását mutatják egy kulcspont, az egri vár védelmében, akkor a szerkezet is zárt és szilárd lesz.

Bornemissza Gergely jobbágyorsból emelkedik a nemes vitézek közé. Ezzel Gárdonyi a János vitéz hagyományát követi. Mesterien ábrázolja a szerző a kisleány életszemléletét. Mikor Gergely szemével látjuk a világot, egészen benne érezzük magunkat a gyermek gondolat- és érzésvilágában. Később sokszor már kívülről rajzolja hősét a szerző, gondolatok és érzések helyett tetteken és párbeszédiken keresztül mutatja meg a hős fejlődését. Gergely értékes vonásai, a bátorság, hazaszeretet, leleményesség, gyengédség olyan tulajdonságok, melyek — mint Bóka megállapítja — a regény népi alakjait mind jellemzik.

Gárdonyi éles társadalomkritikát és bátor tanítást ad könyvében. Bírálja a papok szűkkeblűségét, akik imádságot ígérnek, de fegyvert és pénzt nem adnak a török elleni küzdelemhez. Tanítja korát, a múlt fényes képét tárva elé: a nemzet csak saját erőinek összefogása útján vívja ki függetlenségét és szabadságát.

Bóka rámutat Gárdonyi tájrajzáinak szépségeire. Színes képek ezek, festőiek, szemléletesek. Sokszor megrázó ellentétet találunk a természet békés üdesége és a törökdúlta falvak halotti csendje és irtózatossága között.

Kevés szó esik Gárdonyi stílusáról. Pedig az *Egri csillagokban* a szerző helyes, reális módon fejezi ki mondanivalóját, megtalálja a regényhez illő hangot, előadásmódot. Egyszerű mondatai a nép gondolkodásmódját híven adják vissza. Figyeljük meg, milyen nagyszerűen temetik el Gárdonyi előadásában az egri bírót. Az egyszerű mondatok minden szentimentális és álhazafias tónust kerülve, a valóság komolyságával hatják át az olvasót:

„Az egri bíró is ott fekszik. Ősz haja be van pirosodva vérrel. Portól lepett fekete csizmáján is látszik egy lövés vérfoltja. A két fia ott térdel mellette.

Dobó odaszól Balázs apródnak:

— Hozd ide a város lobogóját!

S a város kékvörös zászlóját leszakítja a nyeléről, s ráteríti az egri bíróra — szemfödőnek.“

Legjellemzőbb Gárdonyira a fordulatos, izgalmas párbeszéd használata. Ilyen párbeszédet találunk Gergely és Kocsis Gáspár között, de Évát is párbeszéd folyamán ismeri fel férje. Ezek a párbeszédék meglepik azokat, akik egymással folytatják, de újat hoznak az olvasó számára is.

Gárdonyi előadásmódja az anekdotának is más szerepet szán, mint Mikszáth vagy Jókai. Nála korfestő és jellemző az anekdóta, de nem olyan csattanós, mint nagy kortársai nemesi adomái. Ennek természetes oka abban rejlik, hogy Gárdonyi a nép világát választja ezen a vonalon is. A szegényparasztság anekdotája fanyarabb a nemesi adománál, kevésbé zárt, pointírozott műfaj. Tréfás történetírás ez, szegényemberek a szereplői, akik a történelem fényébe kerültek. Figyeljük meg egy Bakocsi nevű vitéz egri katona történetét, aki elsőnek csapott össze a törökkel s sebesülten került vissza a várba:

„Hát a borbélyok mind a tizenhárman ráestek Bakocsaira, csakhogy közel lehessenek a szavához. Legelsőbben is a dolmányát húzták le, meg az inget. (Ezután magyarásan megmossák a fejét.)

A másán csak hajolt a vitéz, még a timsózánsnak is, de mikor a hosszú fejéből varrni kezdték, szétrúgta a széket, tálat, borbélyt és borbélylegényt, s rettentő istenfájásuk között bement a kaszárnyába.

— Nem vagyok én nadrág, az istenfáját!

Lekapott egy nagy pókhálót az ablak széléről, és a fejére tette. Bekötötte a fejét maga. Leült, jól beszalonnázott, beborozott, aztán ledült a szalmazsákra, s mindjárt el is aludt.“

Gárdonyi regényének hibáira is helyesen hívja fel Bóka ismertetése a figyelmet. Valóban hiányos Bornemissza Gergely osztályhelyzetének ábrázolása. De fel kell itt vetnünk a romantikus elemek olykor bántó alkalmazását is. Az áruhás nő, aki apródként szerepel, kissé elkoptatott képe az irodalomnak, közös Herczeg Bizáncával, s a meglepetések olykor erőltetetten iparkodnak az ifjú olvasó figyelmét lekötni s a valóságot meghamisítani.

Bóka László elemzésével kapcsolatosan fel kell vetnünk a regényelemzés szempontjainak olyan elemeit, melyek — minden megkötöttség nélkül — alkalmasak lehetnek egy-egy mű fejtegetésére. Bóka kiindulópontja, a regény legfőbb mondanivalójának bemutatása, helyes szempontnak látszik. Az irodalomtörténész szakcikke vagy a tanár magyarázata kezdődhetik a keletkezéstörténettel, de a nagyközönségnek írt bevezetés helyesen indul meg ezen a vonalon. Ha ezután megvizsgáljuk, mit jelentett ez a mű a múltban s mi a jelentősége a hadó hagyományaink között, akkor szervesen fejtettük tovább első gondolatunkat. Most térhetünk át az író élet- és fejlődéstörténetére. Itt kell elmondanunk — mint ezt Bóka is teszi — a mű előtt megjelent irodalmi publikációk olyan sajátosságait, melyek feltűnnek ebben a regényben is. A szerkezet elemzése Bóka tanulmányában nagyon alapos és ötletes, legfeljebb a főcselekmény és epizódok viszonyát kívánatos más esetben részletesebben megvilágítani. A hősről többet mondhatunk el, itt ez a rész kissé hiányosnak tűnt. A tájrajz és nyelv elemzése alapos és helyénvaló, de a stílusról többet kell mondanunk. Bóka László tanulmánya azonban nemcsak az *Egri csillagok* helyes bevezetésének szempontjából, hanem általában mint a regényelemzésnek mintaszerű darabja is jelentős és példamutató lehet. A *Magyar Klasszikusok* kiadványsorozatának éppen úgy, mint a pedagógus továbbképzés füzeteinek olyan kialakult regényelemző módszerre van szüksége, mely a marxista esztétika alapján állva, élvezetes módon közelíti az olvasóhoz a remekműveket.

Lengyel Dénes

SZABOLCSI BENCE : A MŰVÉSZ ÉS KÖZÖNSÉGE

Zeneműkiadó Vállalat, 1952.

Szabolcsi Bence tanulmányában abból a tételből indul ki, hogy a „zenetörténet szerves része a zenét hallgató tömegek története”. Már ennél az alaptételnél megállapíthatjuk azt, ami a szerző későbbi vizsgálódásai nyomán még meggyőzőbben bontakozik ki: az irodalom is hasonló kölcsönhatásból születik alkotó és közönség között, a különbség csak az, hogy az *irodalmi* igény eszközeinek egyszerűsége miatt (szó vagy írás) lényegesen hamarabb jelentkezik, mint a *zenei* igény. Szabolcsi vizsgálódását éppen abban az időszakban kezdi el, amikor a zene igénye — már nem népdal, népzene, hanem műzene formájában — mint tömegigény lép fel. A fellépés időpontja szükségszerűen egybeesik azzal a történelmi-politikai átalakulással, mely a gazdasági hatalom jelentős részét a feudális arisztokrácia mellé egyre szorosabban felzárkózó polgárságnak juttatja. Ez a kor a XVII—XVIII. század. Megjegyzendő — és Szabolcsi szempontjából igen lényeges, — hogy pontosan csak a polgárság *felső* határai állapíthatók meg e korban; az alsók ködösen egybefolynak a városi proletariátus szüntelenül megújuló és feltöltődő, deklasszált vagy paraszti származású elemeivel, aminek azért van a zenetörténet szempontjából nagy jelentősége, mert ez az alsó réteg, mely a zenei nyilvánosságban a felső polgári réteggel egyforma érdeklődéssel és igénnyel vesz részt, ugyanakkor mást és többet is követel, mint a felső réteg: hangot kér jókedvének, bírálatának, mindennapjainak, önmagának — és ebből a más-ból és több-ből származik a vígopera.

Visszatérve Szabolcsi gondolatmenetéhez, láthatjuk, hogy a polgárság, s ezzel együtt a városi kultúrák meggyökerezése a modern értelemben vett zenei élet alapvető feltétele, mert közönséget teremt, amely nélkül nincsen műalkotás. A kérdés, amit Szabolcsi felvet, ez: hogyan viszonyul egymáshoz a közönség igénye és az alkotó válasza, a megszületett mű. Ennek vizsgálatához a zenei köznyelv vizsgálatára van mindenekelőtt szükség, mint a továbbiak előfeltételére, miután ebből a köznyelvből születik a közönség igénye és az egyéni műalkotás egyaránt. Viszont